

Uvedená práca by sa mala stať viac-menej ujasňovacou prácou pre napísanie väčšej štúdie o otázkach kultúrnej revolúcie v ČSR. Vzhľadom na to, že doteraz prakticky chýba akákoľvek teoretická literatúra o tejto otázke, nemohla sa táto práca stať ničím iným ako len pokusom o ujasnenie a nastolenie celého radu všeobecných otázok a pojmov, chýba tu však nesporne preskúmanie najvšeobecnejších vzťahov.

Nemôžem si preto robiť v tejto práci nárok na neomylnosť, na jedine správne závery a sledujem tým iba akýsi začiatok ďalšej práce. Ak by celá práca nespĺnila iný účel než to, že by sa mohla stať istým, aspoň len čiastočným podkladom pre ďalšiu diskusiu a výmenu názorov na niektoré otázky, som presvedčený, že práca by mohla splniť takto svoj účel.

Problémy kultúrnej revolúcie, jej jednotlivé otázky praktického charakteru zostávajú aj naďalej otvorené, k ich riešeniu nemožno však pristúpiť bez ujasnenia najvšeobecnejších otázok kultúrnej revolúcie.

Celá práca okolo problémov kultúrnej revolúcie sa zďaleka nemôže obmedziť na plané teoretizovanie okolo tejto otázky. Doteraz však v tejto otázke teória chýba. Teoretická práca v oblasti otázok kultúrnej revolúcie môže však veľmi významne pomôcť pri riešení otázok, pri riešení praktických úloh. Takýchto praktických problémov je tu v súčasnom období viac, ako možno teraz zvládnuť. Dúfajme len, že ďalšie obdobie bude oveľa bohatšie na teoretický prínos k riešeniu praktických úloh kultúrnej revolúcie.

J. Škaloud

OTÁZKY DEJÍN FILOZOFIE V PRÁCACH G. V. PLECHANOVA

Člen korešpondent AV SSSR

M. T. JOVČUK

V literárnom dedičstve Plechanova majú veľký význam jeho práce a výroky o otázkach dejín filozofie. Okruh problémov, o ktoré sa Plechanov zaujímal v oblasti dejín filozofie, je neobyčajne široký; zahŕajú ohromné pole dejín ľudského myslenia — od vzniku animistických predstáv v prvotnopospolnej spoločnosti, po buržoázne filozofické náuky 20. storočia (novokantovstvo, machizmus, pragmatizmus, učenie Croceho, masarykizmus a i.). Plechanov študoval aj najrozličnejšie prúdy v sociologickom myslení od náhľadov Aristotela až po sociálne „teórie“ imperialistickej buržoázie (Stammler, Struve a i.).

Peru Plechanova patria mnohé práce venované dejinám filozofického myslenia a tesne späté s úlohami ideovo-politického boja proti nepriateľom marxizmu. Zvlášť veľký význam pre dejiny filozofie majú jeho práce *K otázke vývinu marxistického náhľadu na dejiny*, *K šesťdesiatemu výročiu Heglovej smrti*, *Augustin Thierry a materialistické chápanie dejín*, *Príspevky k dejinám materializmu*, *Niekoľko slov na obranu ekonomického materializmu*, úvod a poznámky k prekladu Engelsovej knihy *Ludwig Feuerbach ...*, *Prvé fázy učenia o triednom boji*, *Základné otázky marxizmu* a i. Dejinám filozofického a spoločensko-politického myslenia v Rusku sú venované: dôkladný výskum a rad článkov o N. G. Černyševskom, práce o V. G. Bielinskom, A. I. Hercenovi, články o N. A. Dobroľubovovi, P. J. Čadajevovi, dekabristoch, slova-

nofiloch, národníkov atď. a materiál nedokončenej knihy *Dejiny ruského sociálneho myslenia*.

V prácach Plechanova, namierených proti národnictvu, kantovstvu, machizmu, „verchovstvu“ a iným antimarxistickým smerom, i v jeho početných recenziách o knihách ruských a zahraničných autorov týkajúcich sa problémov dejín filozofie sa ukazuje, ako sa ideový boj prekrýval vo vtedajšej spoločnosti s rôznymi filozofickými a sociologickými náhľadmi minulosti.

Veľký počet nedokončených článkov, poznámok a iných prípravných materiálov Plechanova o dejinách filozofie sa nedostal do jeho zbraných spisov a sú uverejnené v zborníkoch Literárne dedičstvo. Mnohé prípravné práce a materiály majúce priamy vzťah k dejinám filozofie ešte čakajú na uverejnenie.

Dedičstvo Plechanova v oblasti dejín filozofie — nehľadiac na jednotlivé chyby autora — nedôslednosť a ústupky od marxizmu v menševickom období jeho činnosti je cenným prínosom do dejín marxistického myslenia. Právom patrí medzinárodnému robotníckemu hnutiu a doteraz slúži veci ideového boja marxizmu proti reakčnej buržoáznej ideológii.

*

Najcennejšie v prácach Plechanova o dejinách filozofie je spájanie hlbokého a mnohostranného skúmania procesu vývinu filozofického myslenia s riešením metodologických problémov dejín filozofie. Nasledujúc Marxa a Engelsa, považoval Plechanov za základný metodologický princíp pri štúdiu dejín filozofie vyjasnenie závislosti vývinu filozofického myslenia od ekonomického života a triedneho boja. V *Príspevkoch k dejinám materializmu* písal: „Z hľadiska tej vedeckej školy, ku ktorej mám česť patriť, *ideálne nie je nič iné ako materiálne prevedené do ľudskej hlavy a v nej prepracované*“. Kto chce z tohto hľadiska vysvetľovať dejiny ideí, musí sa usilovať objasniť, ako a akým spôsobom idey tej alebo inej epochy boli zrodené jej sociálnymi podmienkami, t. j. v konečnom dôsledku jej ekonomickými vzťahmi. Dať taký výklad — to je veľká a vďačná úloha, rozriešenie ktorej úplne pretvorí dejiny ideológií“ (*Sočinenija VIII*, 30).

No z toho Plechanov nevyvodzuje, že marxistické skúmanie dejín filozofie sa môže obmedziť len na vyjasnenie ekonomických koreňov vývinu filozofického myslenia. Vystrihajúc pred podobným vulgarizátorským vysvetľovaním tohto základného metodologického princípu, z pozícií „ekonomického materializmu“, Plechanov zdôrazňoval, že podstata historicko-filozofického skúmania je v preskúmaní špecifiky vývinu filozofického myslenia, v detailnom vyjasnení jeho zákonitostí. „Skôr ako odpovieme na otázku, *prečo* vývin ideí prebiehal tým alebo iným spôsobom, treba si najprv ujasniť, *ako* prebiehal tento vývin“ — píše v *Príspevkoch k dejinám materializmu*. „... To znamená, že objasniť, *prečo* sa materialistická filozofia vyvíjala tak, ako to vidíme u Holbacha a Helvétia v 18. a u Marxa v 19. storočí, možno len potom, keď sa jasne ukáže, *čím bola v skutočnosti táto filozofia*, ktorú tak často nechápali a dokonca úplne prekrúcali. *Skôr, ako začneme stavať, treba vyčistiť pôdu*“ (tamtiež, 31).

V centre vedeckých výskumov Plechanova v oblasti dejín filozofie vždy stála otázka nadväzovania vo vývine filozofického myslenia. Nasledujúc Marxa a Engelsa, Plechanov ukázal, že v každej novej historickej epoche filozofii nezačínajú svoju mysliteľskú činnosť na prázdnom mieste, ale pokračujú a rozvíjajú filozofické myslenie predchádzajúcich pokolení, vychádzajúc z nových potrieb spoločnosti.

Považoval korene nadväzovania filozofických ideí za hlboko sociálne. Jedny idey minulosti, medzi nimi i filozofické, plne zodpovedajú záujmom nového ekonomického vývinu, iné, hoci im celkom nezodpovedajú, možno kriticky použiť v nových filozofických systémoch pre dosiahnutie nových cieľov; niekedy obsahom nové idey môžu byť obsiahnuté v starých filozofických systémoch. Staré filozofické idey, ktoré brzdia vývin nového, odhadzujú sa pokrokovými silami súčasnosti, no ochotne ich berú na vyzbrojenie reakcionári, ktorí sa snažia zachovať staré sociálno-politické poriadky.

Filozofi tej alebo inej epochy môžu ísť po stopách predchodcov, rozvíjajú ich myšlienky. Podľa Plechanova je to jeden z možných typov nadväzovania vo vývine filozofických ideí. Tak napríklad francúzski materialisti išli po stopách Locka, ne rozvíjali ďalej jeho materialistický senzualizmus a robili z neho dôslednejšie závery. Bolo to podmienené tým, že vystupovali ako ideológovia revolučnej buržoázie, kým Locke bol len predstaviteľom záujmov prívržencov triedneho kompromisu medzi buržoáziou a šľachtou. Plechanov sa nazdával, že môže byť aj taký typ nadväzovania, keď myslitelia novej epochy nasledujú spôsoby mysliteľov minulosti, no bránia nové idey. Tak sa napríklad skepticizmus ako metóda skúmania filozofického myslenia v minulosti využíval pre najrozličnejšie ciele. Descartes ho použil v boji proti scholastike, Kant a najmä kantovci v boji proti materialistickej vede a filozofii novej doby. Najčastejšie sa vo filozofii vyskytuje taký typ nadväzovania, keď myslitelia novej doby povstanú proti starým ideám a spôsobom, kritizujú ich, no predsa nevychádzajú z rámca tých problémov, ktorými sa zaoberala predchádzajúca filozofia, hoci sa snažia dať nové odpovede na otázky. Tak napr. Feuerbach, postavil sa ako materialista proti ideám a spôsobom nemeckej idealistickej filozofie, tým nemenej odpovedal na mnohé z otázok, ktoré ňou boli postavené.

Analyzujúc dejiny filozofie Plechanov často používal logický spôsob antitézy, podľa ktorého sa vývin filozofického myslenia skúma ako popieranie téz, pojmov, ideí predchádzajúcich filozofických systémov. Tak, mylne postupujúc metódou antitézy, Plechanov prišiel k záveru, že francúzski filozofi 18. storočia boli ateisti a ich nasledovníci, utopisti 19. storočia, takmer všetci sa obrátili k mystike. Tu sa zjavne dopustil určitého zveličenia: zďaleka nie všetci francúzski filozofi 18. storočia boli ateisti a odvtedy nie všetci utopisti 19. storočia boli mystici, stúpenci náboženstva. Podľa Plechanova v Anglicku 17. storočia bojovníci proti absolutizmu boli náboženský fanatici, a preto aristokrati epochy reštaurácie boli zarytí materialisti. Používajúc metódy antitézy Plechanov sa aj v danom prípade opäť dopúšťa zveličovania. Spôsob antitézy, ak ho používame vždy a všade, môže priviesť k schematizmu vo vysvetľovaní dejín filozofie. No je v ňom aj racionálne jadro: objasňuje protirečivú povahu vývinu filozofického myslenia, ukazuje prechod tých alebo iných filozofických ideí v ich protiklad.

Odhaľujúc celú zložitosť a protirečivosť procesu vývinu teoretického myslenia, Plechanov konštatuje, že zďaleka nie vždy pokrokový mysliteľ spája v sebe pokrokové sociálno-politické náhľady s vedeckými náhľadmi v oblasti filozofie. V článku *Hrom nie z mračna* (1901), namierenom proti anarchizmom, šmahom zavrhnúcich heglovskú dialektiku z toho „dôvodu“, že Hegel zastával reakčné sociálno-politické idey, Plechanov písal: „Mysliteľ, sympatizujúci s *reakčnými* snahami v spoločenskom živote, môže tým nemenej vytvoriť filozofický systém, zasluhujúci plnú *pozornosť* a dokonca i *priazeň* zo strany *pokrokárov*. Treba vedieť rozlišovať medzi *teoretickými* *premisami* daného spisovateľa a tými *praktickými* *závermi*, ktoré sám robí zo svojich teoretických premís. Praktické závery môžu byť nepravdivé alebo nepriateľské veci

ľudského pokroku. No súčasne *premisy*, stojace v základe týchto nepravdivých alebo škodlivých *záverov*, môžu byť *pravdivé* i *užitočné* a *užitočné* v tom zmysle, že *ak budú správne vysvetlené*, dajú nový dôvod alebo dokonca celý rad dôvodov na obranu *pokrokových snáh*. Hľa, prečo také epitetá ako *reakcionár* alebo *pokrokár* nijako necharakterizujú *teoretické* zásluhy alebo omyly daného filozofa. Kto chce zničiť tohto filozofa podľa mienky mysliacich ľudí, ten musí vyvrátiť *teoretickú* časť jeho učenia. Len po vyvrátení tejto časti má právo ukázať na tú praktickú *snahu* alebo na ten *vplyv* spoločenského prostredia, ktoré nabádalo mysliteľa *skaziti pravdu* alebo *mu zabránilo domysliet sa k nej*. Pri zachovaní tejto podmienky poukazovanie na politické sympatie mysliteľa (reakcionár, pokrokár atď.) bude napomáhať vyjasnenie genézy (pôvodu) jeho omylov“ (*Literárne dedičstvo G. V. Plechanova*, zborník V, str. 172—173).

Toto principiálne tvrdenie, ako aj mnohé iné správne myšlienky Plechanova zachováva silu aj v našich dňoch a pomáha v boji s nihilistickými „cvičeniami“ vulgarizátorov, ktorí úplne zavrhnúť mnohé z predmarxistických filozofických učení, odvolávajú sa na to, že tvorcovia týchto učení neboli pokrovními činiteľmi a revolucionármi.

Medzi metodologickými problémami, ktoré Plechanov riešil, veľké miesto zaberá problém relatívnej samostatnosti filozofie ako špecifickej formy spoločenského poznania. Plechanov sa nazdával, že medzi úrovňou vývinu filozofie a úrovňou vývinu ekonomického života niet úplnej zhody: v niektorých krajinách filozofické idey zaostávajú za vývinom ekonomiky, v iných krajinách, naopak, predbiehajú ekonomický vývin. Nasledujúc Engelsa, Plechanov ukazuje, že závislosť filozofie od ekonomickej základne a triednych záujmov nie je bezprostredná: nezriedka na obsah filozofických náhľadov, a najmä na ich formu, vplyvajú náboženstvo, veda, umenie a iné formy spoločenského vedomia; veľký vplyv na obsah a formu filozofických učení má „myšlienkový materiál“, t. j. filozofické idey predchádzajúcich pokolení.

Plechanov rozhodne namietať proti tvrdeniam vulgarizátorov marxizmu (A. Bogdanova, V. Šuljatikova a iných) o tom, že v každom filozofickom systéme minulosti sa pravda skresľuje zištnými záujmami tej alebo inej sociálnej skupiny. Tak napr. Kantove kategórie rozumu a antinómie rozumu zobrazujú vulgarizátori ako prostriedok dodať nemeckej buržoázii „čo najviac chutných jedál a krásnych otrokyn“ (*Sčinenija VII*, 203). Plechanov neraz konštatoval, že mnohí filozofi minulosti: francúzski osvietenci, nemeckí idealisti a iní falzifikovali skutočnosť nie vedome, ale boli hlboko presvedčení o správnosti svojich náhľadov. Pravda, ich náhľady, tak filozofické, ako aj sociologické, niesli pečať historickej ohraničenosti tej triedy, ktorej záujmy vyjadrovali, a boli podmienené úrovňou vedy tej doby. Niektorí ideológovia vykorisťovateľských tried považujúci spoločenské vzťahy pokrokové na ich dobu za prirodzené a večné, nevideli protirečenia, obsiahnuté v týchto vzťahoch a vedúce k ich zániku, vyhlasovali boj proti panujúcim spoločenským vzťahom za neoprávnený a tým samým sa oddeľovali od pokrokových síl spoločnosti. Plechanov ich nazýval nevedomými pokrytcami. Neskôr, v chode boja panujúcich tried proti revolučnému hnutiu a pokrokovým ideám, reakční ideológovia týchto tried sa dávali na cestu uvedomelého pokrytectva. Tak napr. Berkeley, pragmatisti a iní nepriatelia materializmu prekrucovali skutočný chod vedeckého poznania a historických udalostí, vyvracali pojmy hmoty, zákonitosti atď., lebo si dali za cieľ vyvrátiť materializmus.

Na rozdiel od mnohých buržoáznych historikov filozofie, ktorí obmedzovali dejiny filozofie len na analýzu „gnoseologických“ a niekedy „ontologických“ ideí,

Plechanov považoval za dôležitú a neoddeliteľnú časť dejín filozofie dejiny sociologických ideí a tiež dejiny etiky a estetiky. Videl, že ideológovia konzervatívnych a reakčných vrstiev, snažiac sa odvieť spoločnosť od naliehavých problémov sociálnych premien, ignorovali tak súčasné otázky sociológie, morálky a politiky, ako aj sociálne problémy v dejinách sociologického myslenia minulosti. Preto v oficiálnych historicko-filozofických kurzoch a prácach buržoázných historikov filozofie sa spravidla neosvetľovali dejiny sociologických učení. Kritizujú historicko-filozofické knihy Langeho, Ueberwega a iných, Plechanov konštatoval, že títo autori berú z dejín filozofie len to, čo sa vzťahuje k naturfilozofii a morálke a úplne ignorujú sociálno-historické náhľady mysliteľov, zvlášť filozofov-materialistov 17.—18. storočia, a najmä Marxa. „Ani historici všeobecnej filozofie, ani historici materializmu obzvlášť nedajú si dokonca prácu zmeniť sa o jeho materialistickom chápaní dejín“ (*Sočinenija VIII* 30).

Treba poznamenať, že Plechanov spravodlivo odsudzoval módnu „teoreticko-poznávaciú scholastiku“ reakčnej buržoáznej filozofie konca 19. storočia a spolu s tým trochu nedoceňoval úlohu teórie poznania v dejinách filozofie. Snažiac sa, podľa jeho slov, presne vyložiť náhľady francúzskych materialistov a Marxa v tomto „bode“, mylne považoval tento bol za „druhoradý“.

Plechanov kritizoval empirický spôsob výkladu dejín Ueberwegovej filozofie a radu iných historikov filozofie, spočívajúci vo vykladaní jedného filozofického systému za druhým na tom základe, že jeden systém akoby rodí druhý a tento zase tretí atď. Kritizujú Ueberwega, Plechanov dáva v *Príspevkoch k dejinám materializmu určenie metódy historicko-filozofického skúmania*, ktoré má veľký význam. Myslel, že historik filozofie má ísť ďalej ako Ueberweg, ktorý len konštatoval prítomnosť boja a „snahy o zmierenie“ medzi náboženskými presvedčeniami z jednej strany a vedeckými poznatkami zo strany druhej. Historik si musí dať nasledovné otázky: „1. Či neboli tradičné náboženské presvedčenia prirodzeným produktom niektorých fáz sociálneho vývinu; 2. či nemali objavy v oblasti prírodných vied a vied o duchu svoj prameň v predchádzajúcich fázach tejto evolúcie (t. j. sociálneho vývinu — M. J.); 3. nakoniec, či nie jedna a tá istá evolúcia, majúca na jednom mieste a v jednom období času rýchlejšie, na druhom mieste a v inom období pomalšie tempo a meniac sa v závislosti od množstva miestnych podmienok — vyvolávala ako boj medzi náboženským učením a novými náhľadmi, získanými súčasným myslením, tak aj prímerie medzi dvoma vzájomne bojujúcimi stranami, špekulatívne princípy ktorých prevádzajú podmienky tohto prímeria na „božský jazyk“ filozofie? Skúmať dejiny filozofie z tohto hľadiska znamená skúmať ju z materialistického hľadiska“ (tamže, 172).

Plechanov požadoval od historikov filozofie nielen vyjasnenie závislostí ideí od sociálneho vývinu, ale aj analýzu podmienok, silou ktorých objavy prírodovedy a výtvarnícky spoločenských vied mohli plodne alebo retardácie pôsobiť na vývin filozofie. Požadoval tiež vedeckú analýzu nerovnomernosti sociálno-historického vývinu spoločnosti na rozličných stupňoch jeho vývinu, zvláštnosti tohto vývinu v rôznych krajinách, vyvolávajúce v niektorých prípadoch boj vedy a náboženstva, v iných prípadoch podmienujúce ich dočasné prímerie. Vo svojich prácach Plechanov vyslovuje, hoci aj nie vždy dôsledne, myšlienku o tom, že v každej jednotlivéj civilizovanej krajine literárne smery a filozofické idey nadobúdajú osobitný odtieň, niekedy takmer nový zmysel.

Aj keď správne používal metodologické princípy na konkrétny výskum historicko-filozofických problémov, Plechanov sa predsa dopúšťal radu chýb. Tvrdil napr.,

že na rozdiel od francúzskych materialistov, ktorí — rozoberajúc predchádzajúce filozofické systémy — čerpali odtiaľ argumenty v prospech svojich náhľadov na zničenie vplyvu idealistických predchodcov, Hegel akoby „nezápasi so systémami svojich predchodcov: považuje ich len za rôzne stupne vývinu *‘jednotnej filozofie’*“ (tamže, 132). Toto tvrdenie nie je celkom správne ani vzhľadom na tú časť Heglových dejín filozofie, v ktorej sa osvetľujú predchádzajúce idealistické systémy. Tak napr. Hegel po svojom kritizovaní aj agnosticizmu Kanta, aj subjektívny idealizmus Berkeleyho, Fichteho a iných. Nie je to správne ani vo vzťahu k heglovskému oceneniu materializmu. Plechanov sa v danom prípade nechal strhnúť a zabudol, že Hegel nielen bojoval proti materializmu, ale aj priamo ním pohrdal, čo vyzdvihol V. I. Lenin.

U Plechanova nachádzame nemálo príkladov správneho pristupovania k otázke straníckosti spoločenských vied, v to počítajúc aj dejiny filozofie. Roku 1901 v článku *Cant proti Kantovi* Plechanov dáva ešte nejasné a nepresné vymedzenie straníckosti vedy: „Stranícka veda“, prísne hovoriac, „je nemožná. Avšak, žiaľbohu, veľmi je možné jestvovanie *‘vedcov’*, *‘peniknutých straníckym duchom a triednym egoizmom’*“ (Sočinenija XI, 60) — ale o rok neskôr v úvode k Engelsovej práci *Vývin socializmu od utópie k vede* Plechanov správne rieši túto otázku vo vzťahu k politickej ekonómii. Píše: „Matematika nemôže byť ani socialistická ani buržoázna; to je pravda; no čo platí o matematike, je mylné v použití na spoločenské vedy... To, čo nazývame napr. *buržoáznu ekonómiu*, je jedna fáza vývinu ekonomickej vedy, to, čo nazývame *socialistickou ekonómiu*, je druhá fáza jej vývinu, bezprostredne nasledujúca za ňou... Bolo by veľmi mylné myslieť, že buržoázna ekonómia pozostáva len zo samých omylov. Vôbec nie. Nakoľko buržoázna ekonómia zodpovedá určitej fáze spoločenského vývinu, natoľko obsahuje v sebe *vedeckú pravdu*. Táto pravda je však *relatívna* najmä preto, lebo zodpovedá *len určitej fáze spoločenského vývinu*. Teoretici buržoázie, nazdávajúci sa, že spoločnosť musí navždy zostať vo svojej buržoáznej fáze, pripisujú svojim relatívnym pravdám *absolútny význam*“ (tamže, 87—88).

Jednako treba povedať, že Plechanov sa nedostal k leninskému chápaniu straníckosti vedy a filozofie ani v predmenševickom období svojej činnosti.

Plechanov neraz podčiarkoval nevyhnutnosť pozorného vzťahu k dejinám filozofie a celého spoločenského myslenia minulosti a súčasne s tým kritického pristupovania k nim. Hovoril napr., že francúzski materialisti 18. storočia, francúzski historici obdobia reštaurácie, predstavitelia nemeckej klasickej filozofie v rade filozofických a sociologických problémov dali mnoho cenného, vedeckého, no nevytvorili plne vedecké systémy. Vysoko oceňoval Heglovo dialektické hľadisko, jeho výroky o nadväzovaní a vnútornej zákonitosti vývinu filozofických ideí, správne konštatujúc, že len pri takom pristupovaní k dejinám filozofie môžu sa tieto stať predmetom vedeckej analýzy. Považujúc za spravodlivé obvinenie Hegla z toho, že niekedy nešetrne zaobchádzal s historickými faktami, Plechanov uzatvára: predsa jeho prednášky o dejinách filozofie predstavujú „najlepšie dejiny filozofie, t. j. najpoučnejšie, vrhajúce najjasnejšie svetlo na teoretický obsah rozličných filozofických náuk“ (Sočinenia XVIII, 138).

Plechanov dobre chápal, že vznikom marxizmu došlo vo filozofii k revolúcii. Predsa však, aj keď zdôrazňoval to spoločné, čo *spája* filozofické systémy minulosti medzi sebou a s marxizmom, nevenoval náležitú pozornosť tomu, čo ich *odlišuje* navzájom, neobjasnil, v čom spočíva základná odlišnosť dialektického a historického materializmu od predmarxistických filozofických učení. Plechanov neoprávnene zbli-

žuje Kantov agnosticizmus a Spencerov pozitivizmus s agnosticizmu cudzími, hoci i nepresnými, metafyzickými tézami Holbacha a iných francúzskych materialistov o tom, že prostredníctvom našich zmyslov môžeme poznať len vlastnosti vecí, no nie ich povahu, „podstatu“. Podčiarkujúc to spoločné, čo zblízuje materialistickú filozofiu 18. storočia s materialistickými tézami Kantovho systému, videl rozdiel medzi týmito učeniami len v povahe Kantovho fenomenalizmu a v tom, že použitie kategórií jeho logiky je obmedzené určitou sférou javov. Odvracia sa od Kantovho agnosticizmu a dualizmu, ktoré sú materialistickej filozofii cudzie.

Plechanov niekedy pripúšťa také formulácie, ktoré akoby stierajú odlišnosť medzi francúzskymi materialistami a Feuerbachom na jednej strane, Spinozom na strane druhej. Tvrdí napr., že „Feuerbachova materialistická filozofia ako aj Diderotova filozofia bola len druhom spinozizmu“ (*Sočinenija* XI, 25). Ba čo viac, podčiarkujúc najmä to spoločné, čo spája medzi sebou rôzne materialistické učenia, Plechanov ustupuje z historizmu. „Marx a Engels“ — píše — „v materialistickom období svojho vývinu nikdy neopúšťali Spinozovo hľadisko“ (tamže, 24) a dokonca nazýva marxizmus „druhom spinozizmom“.

Tieto jednotlivé mylné formulácie Plechanova išli po línii zblíženia marxizmu s predchádzajúcimi filozofickými učeniami. Touto tendenciou sa vyznačoval rad marxistov-teoretikov II. internacionály. Plechanov bol však najlepší z nich. Správne chápal podstatu marxistickej filozofie a vo svojich prácach do roku 1903 marxisticky pristupoval k dejinám filozofického myslenia.

*

Plechanovove práce z dejín filozofie sú venované prevažne dejinám materializmu. Prevládanie záujmu o materializmus nemožno pokladať u Plechanova za náhodné: v dejinách formovania materialistického svetonáhľadu a jeho boja s idealizmom a náboženstvom videl Plechanov zákonitý a postupný proces rozvoja filozofického myslenia ľudstva od nepoznania k poznaniu, od nižšieho k vyššiemu.

Posudzujúc z rozličných aspektov dejiny filozofického myslenia 18.—19. storočia a uskutočňujúc historické exkurzie do najväčších etáp vývoja filozofického myslenia (starovekého Grécka, 16.—17. stor. a iných), prestopoval Plechanov boj materialistických a idealistických smerov, kritizoval dualistické systémy, odsudzoval pokusy „povzniesť sa“ nad materializmus a idealizmus, pokusy, ktoré sa konali v minulosti a opakovali aj v súčasnosti.

Zaoberajúc sa dejinami zrodu a rozvoja filozofických ideí, idealistických práve tak ako aj materialistických, Plechanov sa vždy usiloval odhaliť ich gnozeologické i spoločenské korene. Bol toho názoru, že idealistické názory siahajú svojimi koreňami k animistickým predstavám prvotnospoločných ľudí o duši ako osobitnej bytosti, odlišnej od tela a vládnucej nad ním. Od animistických predstáv o duši prešli ľudia k viere v existenciu zvláštnych duchovných bytostí, duchov, ktorí akoby riadili svet, čo nakoniec priviedlo ku vzniku filozofických ideí o oddelenej existencii duše (vedomia) a prírody (hmoty). V prvotnospoločnej spoločnosti dochádzalo aj k živelnému zrodu správnej predstavy o svete, to znamená, že sa zjavili začiatky materialistického svetonáhľadu.

Stopujúc vznik vedeckého názoru na svet v starovekom Grécku, ktorý bol spätý so štúdiom prírody, s pozorovaním prírodných javov v procese činnosti ľudí, Plechanov nie bezdôvodne tvrdil, že dokonca ani v prvých štádiách existencie starogréckej spoločnosti nebola hmota od myslenia vo vedomí ľudí oddelená. Veď do-

konca aj v raných štádiách vývoja starogréckej filozofie sa všetka príroda ako celok, nielen všetko bytie, ale aj poznanie posudzovala ako niečo, čo pozostáva zo „základnej látky“, ktorú napr. Táles pokladal za vodu, Anaximenes za vzduch atď. Predstava o odlišnosti medzi bytím a myslením vznikla omnoho neskôr a našla svoj výraz v nastolení základnej otázky filozofie a v rôznych pokusoch riešiť ju.

Prečo idealizmus, ktorý vyrástol z animistických predstáv, bol dlhý čas vládnuúcim svetonázorom, hoci prednosti „vedeckého názoru na prírodu“, t. j. materializmu, boli zjrné?

Podľa mienky Plechanova možno to vysvetliť tým, že „v priebehu veľmi dlhej doby postupovala prírodoveda tak pomaly dopredu, že nemohla vytlačiť animizmus zo všetkých jeho pozícií“, a tým, že „spoločenský život sa stával zložitejším a stali sa častejšími styky medzi jednotlivými spoločnosťami, vytvorila sa dokonca úplne nová oblasť javov, ktorá dokázala dlho odolávať vedeckému výskumu, a preto sa vysvetľovala animisticky prostredníctvom odvolávania sa na činnosť toho alebo oného boha“ (*Sočinenija XVIII*, 302). Ide tu o sféru spoločenského života — o vzájomný boj rôznych síl daného národa, o vojny medzi národmi atď., kde výsledky činov ľudí boli často úplne iné, ako si to sami želali. To privedlo k viere v existenciu „nebeských síl“, k tomu, že ľudia začali u nich hľadať pomoc a podporu.

No príčiny vlády idealizmu, ako ukazuje Plechanov, korenia nielen v tomto. Náboženstvo a filozofický idealizmus, ktorý je s ním spojený, obraňujú tie „piliery“, ktoré zastávajú všetci „konzervatívci“, t. j. predstavitelia panujúcich tried spoločnosti.

Keď Plechanov v knihe *K otázke o vývine monistického názoru na dejiny* hovorí o materializme vo všeobecne filozofickom zmysle, poznamenáva, že „čas vyzdvihoval nad jeho základnou tézou najrôznorodejšie konštrukcie, ktoré materializmu jednej epochy v porovnaní s materializmom inej epochy dávali dokonale iný vid“ (*Sočinenija VII*, 62).

V dejinách materialistickej filozofie rozlišuje Plechanov nasledovné hlavné štádiá: 1. naivný materializmus staroveku (ktorý niekedy nazýval „hylozoizmom“), 2. metafyzický materializmus novoveku, za typických predstaviteľov ktorého pokladal Spinozu a francúzskych materialistov, a 3. „súčasný materializmus“, pod ktorým mal na mysli marxizmus.

Plechanov vášnivo obraňoval najlepšie tradície materializmu. Ako vedecké vysvetlenie prírody, ako pokrokovú filozofickú ideológiu, ktorá pripravila Francúzku revolúciu, prerazila cestu revolučným ideám jakobíncov a utopickému socializmu, zvlášť vysoko hodnotil Plechanov francúzsky materializmus 18. storočia.

Vo svojich dielach odhaľuje Plechanov vnútorné protirečenia a slabosti filozofických a sociologických koncepcií francúzskeho materializmu: na jednej strane človeka pokladali francúzski materialisti za produkt prostredia, prevažne spoločenského, na druhej strane je z ich hľadiska samo prostredie produktom verejnej mienky; následkom toho, vysvetľovali, vládnu svetom názory ľudí. Táto protirečivosť, prenikajúca všetok francúzsky materializmus, vysvetľuje sa ohraničenosťou jeho učenia, ktoré sa nerozširuje na históriu spoločnosti, a posudzuje aj prostredie aj ľudskú prirodzenosť antihistoricky, ako niečo raz naveky dané, nepodliehajúce vplyvu a zmene v dôsledku praktickej činnosti ľudí. Achillovou pätou starého materializmu, počítajúc do toho aj francúzsky, je podľa mienky Plechanova metafyzický prístup k prírode, a to aj k prirodzenosti človeka, nechápanie kvalitatívnej svojráznosti spoločenského prostredia. Z hľadiska tohto materializmu netreba ľudský život študovať vo vývine, ale v takom stave, aký dosiahol v súčasnosti, to znamená taký, aký musí byť v zhode

a akoby nezmeniteľnou „prirodzenosťou človeka“. V tomto sa prejavil prvok fatalizmu vo svetonázore francúzskych materialistov.

Plechanov nemal pravdu, keď naturalistické koncepcie francúzskeho materializmu v oblasti sociológie, t. j. pokusy vysvetľovať spoločenskú činnosť ľudí ich fyziologickými potrebami posudzoval ako jeden zo spôsobov materialistického ponímania dejín. Pravda, Plechanov uvádza celý rad výrokov z Helvétiovhovho diela *O človeku*, svedčiacich o tom, že tento vynikajúci sociológ uznával úlohu niektorých ekonomických potrieb v živote človeka, predsa však tu sám dokazuje, že podľa mienky Helvétia najsilnejším popudom historického vývinu spoločnosti je „zväčšovanie všeobecnej sumy fyziologických potrieb“. Celkove však Plechanov správne posudzoval aj klady aj nedostatky starého materializmu, včítane francúzskeho.

Oprávnene pokladajúc francúzskych materialistov za ideológov revolučnej buržoázie, Plechanov podčiarkoval, že vôbec neboli zištnými obráncami záujmov buržoázie. Ich učenia boli preniknuté ušľachtilými ideami a snahami. Najlepší predstavitelia buržoázie, písal v *Črtách o dejinách materializmu*, „sú ľudia s umom a srdcom, snívajúci o kráľovstve rozumu, o všeobecnom šťastí, o nebi uskutočnenom na zemi“ (*Sočinenija VIII*, 58). Plechanov videl slabé miesta starého materializmu, ktoré sa stali objektom kritiky zo strany idealizmu, zvlášť dialektického idealizmu, a to najmä metafyzickú interpretáciu „ľudskej prirodzenosti“ ako raz navždy danej a nemennej a práve tak metafyzickú predstavu o celej prechádzajúcej histórii ľudského myslenia ako o „galérii klamov a bludov“, neschopnosť predstaviť dejiny spoločnosti a ľudského myslenia ako špecifické a zákonité procesy vývinu, nechápanie aktívnej, činnnej stránky ľudského myslenia, známe fatalistické tendencie atď.

Plechanov určil smer, ktorým zákonite musel prebiehať a prebiehal vývin filozofického myslenia, t. j. pohyb vpred od metafyziky k dialektike, uskutočnený v historických podmienkach konca 18. stor. až začiatku 19. storočia vo forme idealizmu. „Bezmocnosť francúzskeho materializmu“ — písal Plechanov, zastávajúc názory Marxa-Engelsa — „pri otázkach vývoja v prírode a v dejinách robila veľmi úbohým jeho filozofický obsah... Materializmus bol nútený zanechať suché, abstraktné úvahy a pokúsiť sa pochopiť a vysvetliť zo svojho hľadiska „živý život“, zložitú a pestrú refaz konkrétnych javov“ (*Sočinenija VII*, 118).

Nemalo pozornosti venoval Plechanov vo svojich dielach materialistickej filozofii Feuerbacha. V knihe *K otázke o vývine monistického názoru na dejiny*, v úvode a v poznámkach k Engelsovmu dielu *Ludwig Feuerbach*... a v iných svojich marxistických dielach Plechanov jasne a presvedčivo ukázal úlohu Feuerbachovej filozofie v kritike idealizmu a náboženstva, historické miesto feuerbachovského materializmu ako jedného zo zdrojov filozofie marxizmu.

Nasledujúc príklad Marxa a Engelsa, Plechanov neprikrášľuje materializmus, nezakrýva slabiny a chyby predchádzajúcich materialistických učení, preukazuje však veľkú úctu a lásku voči najlepším tradíciám materializmu. Jeho názor na materializmus je podstatne protikladný antimaterialistickému duchu Heglových *Dejín filozofie*, ktorý sa voči materializmu správal ako macocha.

Plechanovove práce k dejinám materialistickej filozofie 18. stor. až prvej polovice 19. storočia, analýza tej súvislosti a kontinuity, ktorá bola medzi predchádzajúcim materializmom a marxizmom, zasadili úder buržoáznym klebetníkom, ktorí predstavovali marxizmus ako sektárske učenie, ktoré akoby nebolo späté s históriou civilizácie, s predošlým vývojom filozofického myslenia. V prácach Plechanova sa podčiarkuje zákonitosť tvorivého rozvoja materializmu, najmä v historickej sfére, v dôsledku čoho sa zjavenie sa dialektického a historického materializmu posudzuje

nie ako niečo náhodné, ale ako zákonitý jav, ako vyšší výsledok vývoja progresívneho filozofického myslenia.

*

Plechanov pripisoval veľký význam nielen materialistickej tradícii v dejinách filozofie, ale aj tradícii dialektiky, ktorá preklenula cestu marxistickej dialektike a pomohla oslobodiť vedu a spoločenské myslenie z pút metafyziky. Vo svojom článku *K šesťdesiatemu výročiu Heglovej smrti* správne konštatoval, že medzi spoločenskými vedami „niet žiadnej, ktorá by nepocítila mohutný a nanajvýš plodný vplyv Heglovho génia. Dialektika, logika, dejiny, právo, estetika, dejiny filozofie a dejiny náboženstva nadobudli novú tvárnosť vďaka impulzu, ktorý im dal Hegel“ (Plech a n o v, *Sočinenija VII*, 29).

Súčasne Plechanov neidealizoval nemeckú idealistickú filozofiu ani Heglovu filozofiu. Videl gnozeologické korene nemeckého idealizmu a poukazoval na odtrhnutosť všeobecných pojmov od skutočného života, od reálneho sveta, ktorou sa vyznačovala filozofia nemeckých idealistov, včítane Heglovej filozofie, na absolutizovanie týchto všeobecných pojmov, ktoré priviedlo k ich pretvoreniu v absolútnu ideu, a tá vraj stvorila svet.

O triednej povahe nemeckej klasickej filozofie Plechanov hovoril nasledujúce Engelsa: to je „nemecká teória Frncúzskej revolúcie“. Konštatoval, že ideológovia nemeckej buržoázie z konca 18. stor. a zo začiatku 19. storočia, usilujúc o nastolenie takého spoločenského zriadenia vo svojej krajine, aké sa nastolilo z druhej strany Rýna, pokúšali sa pochopiť revolučné procesy, ktoré prebiehali vo svete, ale neboli schopní viesť skutočný boj, lebo sa nemecká buržoázia uchýľovala ku kompromisu s feudálno-monarchistickými silami.

Plechanov v súvisi s tým poznamenal, že vzdelaní predstavitelia uprednostňujú Kanta pred Heglom, pretože pociťujú novátorského ducha Heglovej filozofie, lebo jeho dialektika — keď sa správne vysvetľuje — stáva sa algebrou revolúcie. Ďalej preto, že ich v Kantovej filozofii lákajú jej najslabšie stránky — dualizmus a agnosticizmus. Súčasní epigóni kantovstva, opierajúc sa o Kantovu teóriu poznania, tvrdia ako odpoveď na všetky úsilia vedeckého myslenia: „Nepoznáme a nebudeme poznať!“ Avšak kantovstvo, poznamenáva Plechanov — to nie je iba teória, ktorá „im zaručuje nezadateľné právo na filozofickú lenivosť. Podľa predpovede orakula Athény sa zachránili za drevenými stenami. Dnešní filozofi si myslia, že sa môžu zachrániť na teritórii veci o sebe... pred všetkými prekliatymi otázkami našej doby“ (*Literárne dedičstvo G. V. Plechanova*, zborník V, 14).

Vysoko hodnotiac Heglovu dialektiku ako mohutný nástroj poznania všetkého existujúceho, ktorý majú používať praktickí činitelia, usilujúci sa o prestavbu spoločnosti, Plechanov rozvinul Marxovu a Engelsovu myšlienku o protirečení medzi pokrokovou, dialektickou metódou a konzervatívnym, idealistickým Heglovým systémom. Ak je Heglova dialektika „algebrou revolúcie“, hovoril, tak jeho konzervatívny systém je „aritmetikou stagnácie“, lebo sa „absolútna idea“ skúma v jeho systéme ako nemeniaca sa skutočnosť a svet ako dokonalý.

Plechanov konštatoval aj druhú historicky podmienenú obmedzenosť Heglovej dialektiky, ktorá spočíva v tom, že je obrátená predovšetkým do minulosti a zaoberá sa iba vysvetľovaním toho, čo sa už stalo a nadobudlo konečnú podobu (Plechanov neraz opakoval Heglove slová: „sova Minervy vyletuje len za súmraku“).

Plechanov sa domnieval — v rozpore s Heglom — že sa dialektika uplatňuje

nielen pri poznaní minulého, ale aj prítomného a budúceho: „Ak filozofia poznáva iba dožívajúce staré, tak je to *jednostranné* poznanie, tak je neschopná splniť svoju úlohu poznania existujúceho... Najnovší materializmus je cudzí takejto krajnosti. Na základe toho, čo je a čo *dožíva svoj vek*, usudzuje o tom, čo *vzniká*“ (Plechano v, *Sočinenija VII*, 47).

V prácach Plechanova sa jasne ukazuje úloha Heglovej dialektiky ako jedného z teoretických zdrojov marxizmu. Zdôrazňuje sa v nich, že Marx zasadil smrteľný úder utopistom, ruským národnikom včítane, lebo používal Heglovu dialektickú metódu: stagnácia stratila svoje opodstatnenie a večný pohyb sa uznal za základný zákon existencie. „A túto ‚algebru pokroku‘ — písal Plechanov v gruzínskom legálnom časopise *Kvali* — opovažujú sa nazývať filozofiou reakcie úbohí ľudia, ktorí nemajú žiadne filozofické vzdelanie, ktorí neprečítali ani jednu stranu z Heglových spisov a ktorí sotva zďaleka videli tieto spisy! Nevedomosť bola vždy sebahvedomá, nadutá a chvastavá, avšak v tomto prípade prekročila každú mieru vo svojej sebahvedomosti a nadutosti a vo svojom chvastavom úsilí ‚kritizovať‘ úplne neznáme predmety“ (*Literárne dedičstvo V. G. Plechanova*, zborník V, 183—184).

*

Na rozdiel od mnohých činiteľov II. internacionály, ktorí popierali úlohu ideí vo vývine spoločnosti a stáli na pozíciách „ekonomického materializmu“, Plechanov sa domnieval, že jedna z najlepších foriem vývoja marxistickej filozofie je uplatnenie materialistického chápania dejín na dejiny ideológie; hoci sa v procese vedeckej analýzy dejín filozofie a sociálnych učení Plechanov dopúšťal občas vážnych chýb, celkove bol presvedčeným prívržencom marxistickej filozofie, náruživým obrancom materialistických tradícií vo vývine ľudského myslenia, včítane ruskej filozofie, ostrým kritikom idealizmu, ktorým sa vyzbrojili ideológovia buržoáznej reakcie. Všetko toto ukazuje, ako nemajú pravdu súdruhovia, ktorí vo svojich prácach tvrdia, že Plechanovova koncepcia dejín filozofie, najmä dejín ruskej filozofie, je nemarxistická a nevedecká.

Vo svojich marxistických prácach z dejín filozofie Plechanov vystúpil ako dialektický materialista brániaci marxistickú filozofiu pred jej nepriateľmi a rozvíjajúci rad jej téz.

Nie náhodou i dodnes odporcovia marxizmu, napr. pravosocialistickí „teoretici“, buď zamlčujú marxistické práce Plechanova, buď falšujú jeho ideové dedičstvo, špekulujúc na chybách, ktorých sa dopustil v menševickom období činnosti, a skrývajú pravdu o jeho prácach marxistického obdobia. Pokúšajú sa postaviť Plechanov-marxistu proti V. I. Leninovi. Ešte hrubšie falšujú náhľady Plechanova otvorene reakční historici typu B. Zenkovského, N. Losského, G. Wettera. Tak Wetter vo svojej knihe *Dialektický materializmus* zlomyselne prekrucuje pravdu o úlohe Plechanova v dejinách filozofie, pripisuje mu „fatalistický náhľad“ na dejiny, znižuje Plechanova na úroveň „západníka-racionalistu s osvietenskou tendenciou“, vyhlasuje ho za „hlásateľa pozitivistickej doktríny“ a podobne.¹

Treba odhaliť podobnú falzifikáciu ruského marxistu a poskytnúť sovietskemu a zahraničnému čitateľovi vedecké osvetlenie úlohy Plechanova v dejinách filozofie.

V období rokov 1883—1903 Plechanov vytvoril mnoho vynikajúcich prác z mar-

¹ Poznamenávame, že podľa tvrdenia Wettera považuje Plechanov marxistickú filozofiu za „syntézu heglovskej dialektiky a feuerbachovského materializmu“.

xistickej filozofie, medzi nimi z dejín filozofie. Po roku 1903 — najmä v období boja s likvidátorstvom (v rokoch 1908—1912) — Plechanov napísal rad v podstate marxistických filozofických prác, ktoré však obsahujú vážne úchyľky od dialektického materializmu, súvisiace s jeho politickým oportunizmom, menševizmom.

V Plechanovových prácach, ktoré napísal po roku 1903, t. j. v menševickom období jeho činnosti, sú chyby v hodnotení filozofickej evolúcie Marxa a Engelsa, ktoré ututľávajú hlboký rozdiel medzi dialektickým materializmom a predmarxistickým materializmom, prednosť marxizmu pred učeniami, ktoré ho predchádzali. Plechanov sa dopúšťal občas (najmä v menševickom období) chýb aj v hodnotení ruských filozofov-materialistov, ktoré spočívali v nedocenení ich samostatnosti a v preceňovaní vplyvu západoeurópskej filozofie, v nechápaní toho, že základným obsahom náhľadov ruských revolučných mysliteľov 19. storočia bol revolučný roľnícky demokratizmus atď.; tieto chyby Plechanova svedčia o jeho úchyľkách od zásad marxistickej dialektiky vo výskume dejín filozofie.²

V základe štúdia Plechanovovho literárneho dedičstva majú spočívať Leninove hodnotenia jeho marxistických prác. Treba všestranne a hlboko študovať filozofické práce Plechanova, ktoré sú zaujímavým a dôležitým medzníkom v dejinách marxistickej filozofie.

Marxistické dejiny filozofie sa nemôžu zmieriť s nihilistickým vzťahom k marxistickému filozofickému dedičstvu Plechanova, ktoré je v rozpore s leninizmom, ani s nijakými pokusmi opraviť jeho chyby a slabosti. Plechanov nedokázal tvorivo rozvinúť a uplatniť marxizmus, jeho filozofiu včítať, v podmienkach novej historickej epochy, epochy imperializmu a proletárskych revolúcií a iba Lenin — najväčší tvorivý marxista novej epochy — a jeho spolubojovníci rozvinuli ďalej marxistickú filozofiu, dali základ novej, najvyššej etape v dejinách marxizmu.

Z časopisu Voprosy filosofii 1957, č. 1
preložil kolektív.

² Problém Plechanovových prác z dejín ruskej filozofie a dejín marxistickej filozofie vyžaduje zvláštny výskum.